

УДК 332.1:711.1:338.1:334.7:353.8

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ

Ковінчук О.Л.

Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті обґрунтовано значення принципів у формуванні кластерів та розглянуті загальні принципи формування кластерних утворень. Досліджено питання врахування впливу архетипічних особливостей території при використанні кластерного підходу до розвитку територій. Сформована система принципів функціонування кластерів. Запропоновано, що принципи функціонування кластерів можуть використовуватись органами влади як критерії оцінки щодо рівня корисності, доцільності та необхідності державного сприяння їх функціонування в регіоні. Визначено, що система принципів формування та функціонування кластерів стане рушієм для ідентифікування існуючих та виокремлення перспективних утворень кластерного типу в Україні.

Ключові слова: кластер, принципи формування, принципи функціонування, децентралізація, архетип території, критерії оцінки.

Постановка проблеми. Децентралізаційні процеси, що відбуваються в нашій країні покликані передати на місця не лише повноваження та ресурсну базу, а і відповідальність місцевим та регіональним органам влади за постійний розвиток та пошук шляхів наповнення різного роду ресурсів на ввіреній їм території.

З цією метою, у всьому світі, органи влади вдаються до використання кластерного підходу у політиці розвитку території, так як кластер – структура, що володіє синергетичним ефектом: дозволяє кожному учасникові залишатись самим собою, сприяє конкуренції та формуванню інвестиційного клімату, стає майданчиком для втілення інновацій та розвитку науки і, зрештою, є реальною основою для загального розвитку території, на якій розташовані учасники. При цьому, основною перевагою такого підходу в діяльності органів публічної влади, – є рівність у сіх учасників, як представників бізнесу та науки, так і владних структур. Таким чином, забезпечується вкорінення у громадську свідомість і державний лад нових принципів організації спільних дій, орієнтованих не на підкорення (нехай в ім'я загально значущих

цілей), а на діалог, інтеракцію, взаємодію держави і суспільства в розв'язанні питань, що становлять загальний інтерес. Зрештою, повноцінна діалогічна взаємодія відбудеться саме в системі горизонтальних взаємозв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кластерних утворень приділяється достатня увага, як серед зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Фундаментальну основу дослідження феномену кластера та процесів кластеризації у світі складають роботи А. Маршалла, М. Портера, С. Розенфельда, Е. Бергмана та Е. Фесера, Т. Андерссона, К. Кетельса та ін.

До українського наукового доробку щодо висвітлення проблем організації та управління кластерами, ефективності їх діяльності та впливу на розвиток економіки регіону і країни вцілому, відносять праці М. Войнаренка, В. Гейця, С. Соколенка, В. Захарченка та В. Осіпова та ін. Серед теоретичних напрацювань, часткова, проте недостатня увага приділяється виокремленню принципів, на підставі яких формуються кластери, зокрема недослідженим залишається врахуванням впливу архетипічних особливостей те-

риторії при використанні кластерного підходу до розвитку територій та принципи функціонування кластерних утворень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У спробах застосування кластерного підходу, Україна не виключення. З початку 2000-х років Кабінетом Міністрів України прийнято ряд документів, у яких ішла мова про необхідність кластеризації. Проте, в умовах перманентного реформування системи публічного управління, справа так і не дійшла до офіційного нормативно-правового документа – підстави для використання кластерного підходу, що визначав би основоположні принципи формування та функціонування кластерів. Це призвело до того, що спроби самостійно ідентифікувати і структурувати кластери в окремих регіонах не приносять максимально можливого ефекту.

При цьому, варто зауважити, що принципи формування кластерів – це об'єктивно властиві процесу кластеризації відправні начала, основні закони, правила та закономірності формування кластерних утворень [1].

Значення принципів у формуванні кластерів обумовлюється тим, що вони:

- сприяють подоланню прогалів при формуванні кластерів;
- спрямовують розвиток і функціонування різних типів кластерних утворень;
- координують функціонування механізму регулювання відносин в кластері;
- виступають найважливішим критерієм необхідності та обґрунтованості кластеризації [1].

Мета статті. Головною метою статті є виокремлення принципів формування і функціонування кластерів з урахуванням впливу архетипічних особливостей території при використанні кластерного підходу до розвитку територій.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід демонструє нам приклади успішної кластеризації, процеси якої ґрунтуються на єдиних підходах до формування кластерних структур. Такі підходи ґрунтуються на загальних (першочергових і основних) принципах кластеризації, таких як: добровільності, спільної мети, рівності учасників, взаємозв'язку, територіальної близькості тощо, що детально описані вченими [1; 2] (табл. 1). Крім того, враховуючи індивідуальні особливості кожного кластерного утворення, його виду та місця розташування, можуть бути виокремлені і спеціальні принципи. У статті більш детально зупинимося на загальних принципах.

В контексті реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, надзвичайно цікавим є думка колективу вчених Герасимчук З.В. та Смолич Д.В., які пропонують в системі загальних принципів формування кластерів виділяти принцип децентралізації. Вчені припускають централізоване державне стимулювання формування і розвитку кластерів, проте підкреслюють, що застосування принципу децентралізації, передбачає активну роль регіональної влади в даному процесі [1].

Такий підхід не лише міститься в межах Закону України «Про засади державної регіональної політики», де передбачено «...урахування

Таблиця 1

Загальні принципи кластеризації

Принцип	Зміст принципу
<i>Добровільності</i>	Даний принцип охоплює досить важливе коло питань пов'язаних із свободою утворення кластерів винятково на добровільній основі. Зміст принципу добровільності полягає в тому, що право учасників на об'єднання в кластер містить у собі такі аспекти: по-перше, право утворювати кластери винятково на добровільній основі, по-друге, право добровільно вступати в кластерне утворення, по-третє, право безперешкодно виходити з кластеру.
<i>Спільної мети (синергетичного ефекту)</i>	Означає, що процес формування кластерів має бути підпорядкований глобальній об'єднующій меті, яка має абсолютний пріоритет. Цілі повинні бути реальними, конкретними та направленими на досягнення визначальної кінцевої мети, яка породжуватиме синергетичний ефект. Синергетичним ефектом будемо називати збільшення показників ефективності діяльності підприємств регіону в результаті об'єднання, інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему, де ефект від взаємодії елементів системи підприємства перевищує суму ефектів діяльності кожного елемента окремо.
<i>Територіальної локалізації</i>	Пояснюється близьким територіальним розміщенням основної маси учасників кластерної системи.
<i>Єдності та зв'язності</i>	Принципи єдності та зв'язності доволі тісно пов'язані між собою, але якщо принцип єдності відображає «погляд ззовні» на кластеризацію, то принцип зв'язності орієнтує на «погляд зсередини» на даний процес. Принцип єдності демонструє структуру кластеру та полягає у сумісному розгляді кластера і як цілого, і як сукупності компонентів (елементів). Принцип зв'язності розкриває зв'язки між учасниками майбутнього кластеру, які передбачають взаєморозуміння, взаємопідтримку та довіру учасників один до одного.
<i>Рівності учасників</i>	Передбачає рівність учасників кластерного утворення, зумовлює демократичне формування команди однодумців, для розробки та реалізації стратегії розвитку кластеру з врахуванням інтересів кожного учасника.
<i>Децентралізації</i>	передбачає активну роль регіональної влади процесі кластеризації, навіть за централізованого державного стимулювання формування і розвитку кластерів.
<i>Розвитку і саморозвитку</i>	Обґрунтовує необхідність врахування змінності кластерних утворень, їх здатність до розвитку, розширення, заміни складових, накопичення інформації.
<i>Корпоративності</i>	визначає необхідність присутності клімату довіри та культури спілкування між учасниками кластеру, єдиної системи цінностей, зразку поведінки для можливості обміну інформацією, досвідом, зниження витрат та підтримки ділової репутації кластеру в цілому.
<i>Сталості</i>	передбачає гармонізацію економічних, соціальних та екологічних інтересів при формуванні промислових кластерів.

Джерело: розроблено автором за даними [1; 7]

природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [7]» при реалізації органами публічної влади заходів політики розвитку територій. Даний принцип є відображенням врахуванням архетипів території (чітко виражених функціонально-стилістичних особливостей), де здійснюватиметься діяльність кластерів.

Так, будь-яка територія має свій формат. Такі формати завжди кілька, і ми можемо говорити про місто, територію, поселення в багатьох ракурсах. Проте наведена нижче трьохрівнева смислова система (рис. 1) присутня на будь-якій території [3].

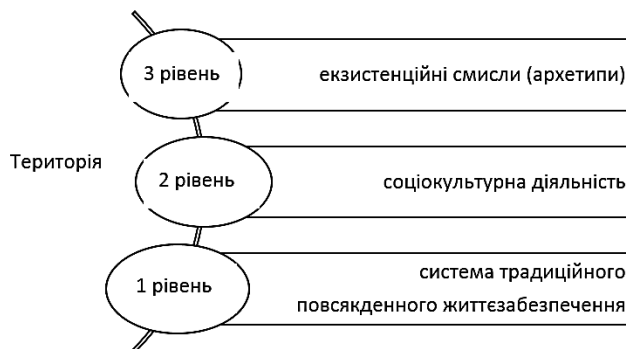

Рис. 1. Трьохрівнева смислова система території

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Перший рівень – система традиційного повсякденного життєзабезпечення, яка визначає матеріальні потоки, матеріальні відносини і матеріальна спадщина території. Це будівлі, споруди, люди, які працюють, ЖКГ, потоки, пов'язані з харчуванням та іншим матеріально-технічним постачанням. Другий рівень пов'язаний з розвитком соціокультурної діяльності. На цьому рівні є певні стратегії, сценарії розвитку, що можуть бути як особистісними, так і пов'язаними з окремими спільнотами і з їх стратами. Третій рівень, від якого ми не можемо нікуди дітися, це екзистенційні смисли або ж архетипи, пов'язані з даною територією. Можна назвати це також сакральністю території або територіальною екзистенцією, яка багато в чому може бути неоднозначною. Ті чи інші люди, спільноти пов'язують своє майбутнє, своє життя, свої сенси з певною територією і можуть в деякій мірі описати ці смисли. Якщо повернутися до заходів з розвитку окремих територій, то подібні якості архетипових образів роблять їх особливо привабливими в якості основи для позиціонування в очах цільових аудиторій, оскільки забезпечують послідовність і несуперечливість, що зазвичай, зрештою транслюється позиції бренду території.

Дефініцію «архетипи території» визначено В. Глебою як історичне ядро міста, що має чітко виражені функціонально-стилістичні особливості [4]. Погоджуємося з підходом дослідника до визначення дефініції та її суті, але разом з тим вважаємо, що вказаний термін є більше придатним до визначення архетипу міських територій і не враховує сільські та селищні території, а також території, населення яких об'єднане спільною діяльністю тощо, тоді як доцільно було б його ро-

зуміти як історичне ядро території, що має чітко виражені функціонально-стилістичні особливості [6]. Разом з тим підтримуємо думку вказаного дослідника стосовно необхідності *урахування історично-обумовлених критеріїв розподілу території за функціональним призначенням*, що має свій архетип за наявними потенціалами та проблемами, та, вважаємо, що такий принцип має місце бути.

Так, наприклад, Слобідська Україна ще з давніх часів є центром керамічного виробництва. Присутність на території краю місць покладів глини, зумовили появу ручного керамічного виробництва ще в VI–IV тис. до н.е. [9]. Гончарство у XVIII – початку XX ст. займало одне з найважливіших місць в ремісничому виробництві міста Тора – нині Слов'янська Донецької області і деяких довколишніх сіл. В кінці XIX ст. гончарний посуд поступово почала витісняти фабрична діяльність. У 90-ті роки XX ст., внаслідок нестабільної роботи і закриття керамічних підприємств і вивільнення кваліфікованих кадрів, бурхливий розвиток отримав малий і середній бізнес в сфері керамічного виробництва. Сьогодні в Слов'янську працює понад 700 керамічних підприємств малого і середнього бізнесу, в цій галузі зайнято більше 35000 чоловік.

За підтримки Програми Розвитку ООН в Україні (в рамках Проекту «Економічний і соціальний відновлення Донбасу»), Уряду Японії, в партнерстві з Урядом України, в межах ініціативи «Керамічний край», у 2015 році, малі виробники керамічної галузі міста Слов'янська об'єдналися в кластер [8]. В результаті дослідження галузі кераміки за кілька місяців помітили, що кожен з підприємців характеризується вузькопрофільним виробництвом. Якщо він виробляє скульптури, то не виробляє посуд, якщо виробляє посуд, то не займається фігурками і т.д. Тут і проявляється роль кластеру, виокремленого з урахуванням історичної спеціалізації території: так, об'єднавшись представники малого і середнього бізнесу, за допомогою кваліфікованих експертів, розробили відсутню досі упаковку і промо-матеріали виробів, які дозволять слов'янській і керамічній продукції бути конкурентоспроможною на ринках. В рамках проекту «Керамічний край» була розроблена стратегія розвитку кластера по виходу на нові ринки, відбувся ряд тренінгів, в т.ч. з брендування та комунікацій, проведені презентації продукції в 4 містах країни (Слов'янськ, Київ, Іллічівськ і Чернівці).

У тому ж зв'язку, у разі ініціювання регіональною владою кластеризації в регіоні, окрім *децентралізації та урахування історично-обумовлених критеріїв розподілу території за функціональним призначенням*, необхідно *виділяти принцип відкритості процесу формування кластеру та залучення до виділення перспективних напрямків діяльності широкої громадськості*. Передбачається, що представники МСП, великих підприємств, науки, влади і громадськості залучаються до СВОТ-аналізу регіону. Ці люди живуть і працюють на даній території, ідентифікують, тож краще за всіх знають наявні та приховані переваги і можливості даної території, а також недоліки і перешкоди з якими можна зіткнутись. На цій підставі, зрештою, ви-

діляються ключові для регіону кластери (близько 10-ти).

Використання такого підходу із залучення широкої громадськості достатньо поширене в світі, зокрема в регіонах США. Крім того, прикладом застосування громадської участі до визначення перспективних регіональних кластерів в Україні є «Стратегічна сесія Одеського регіону», що відбулася влітку 2015.

Можливість подальшого функціонування кожного з ймовірних кластерів оцінюється на підставі спільних для усіх принципів функціонування, таких як:

– Рівень освіти працівників (ступінь освіченості);

– На скільки легко працюється (бізнес-клімат);

– Інфраструктуро-логістична складова;

– Інноваційний розвиток – наскільки можна залучити інновації до діяльності кластеру або як інновації розвиватимуться в результаті діяльності;

– Якість життя та соціальна відповідальність учасників кластеру – як діяльність кластеру вплине на рівень життя в регіоні та можливість розвитку екосистеми (мережа, що розвивається навколо: освіта, підвищення рівня життя, ін.). Як пропонує О.О. Карпенко, погоджуємося з таким підходом, «Кластерна соціальна відповідальність має передбачати посильний внесок держави, бізнесу, освіти та науки, як ключових елементів кластера, у стійкий розвиток особистості, суспільства, країни. Для успішного формування та функціонування кластерів необхідно, передусім, думати про суспільний добробут, а не відстоювати будь-якою ціною індивідуальні інтереси кожного партнера [5]». При цьому, основними основними складовими кластерної соціальної відповідальності є: беззастережне виконання чинного законодавства України, повага, довіра, добропорядність, чесність, взаємовигідне співробітництво, недопущення брехні та крадіжок, захист навколишнього середовища та життя людини.

Зрештою, на підставі вищевказаних принципів, органи влади повинні постійно аналізувати діяльність кластерних структур, використовуючи їх як критерії оцінки щодо рівня корисності та доцільності, а також державного сприяння їх функціонування в регіоні (рис. 2).

Список літератури:

- Герасимчук З. В., Смолич Д. В. Принципи формування інноваційних кластерів в умовах транскордонного співробітництва регіонів [Електрон.ресурс] / З. В. Герасимчук, Д. В. Смолич – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?Sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=1&cad=rja&uact=8&ved=http://slavceram.com&url=http%3A%2F%2Ffeep.org.ua%2Ffiles%2F%25D0%259F%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25B7%25D0%25B5%25D0%25BD%25D1%2582%25D0%25B0%25D1%2586%25D1%2596%25D1%258F%2520%25D0%25A1%25D0%259C%25D0%259E%25D0%259B%25D0%2598%25D0%25A7.ppt&usq=afqjcnfplcixkmhuhv9jticoxj_htwgvsg&sig2=via0uq9dul2ixpkisa2tgg&bvm=bv.104317490,d.bgg
- Бутко М. П., Самійленко Г. М. Методологічні аспекти кластеризації промислового комплексу регіону [Електрон. ресурс] / М. П. Бутко, Г. М. Самійленко. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2010/12.pdf – назва з екрану.
- Геокультурные факторы развития российских городов // Научный семинар. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.liberal.ru/articles/6675> – название с экрана.
- Глеба В. Ю. Просторово-адміністративна організація міста Києва та архетипи територій / В. Ю. Глеба // Публічне управління: теорія та практика. – Х.,: Вид-во «Док. Наук. Держ. Упр». – 2013.
- Карпенко О. О. Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів [Електрон.ресурс] / О. О. Карпенко. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2015/8_0/47_52.pdf – назва з екрану.
- Ковінчук О. Л. Архетип території та його вплив на кластери в реалізації державної політики розвитку територій / О. Л. Ковінчук // Архетипіка і державне управління: громадянська самоорганізація, соціальна мобільність, суспільна інтеграція [Текст]: зб. наук. пр. переможців і кращих авторів Третього міжнар. Кон-

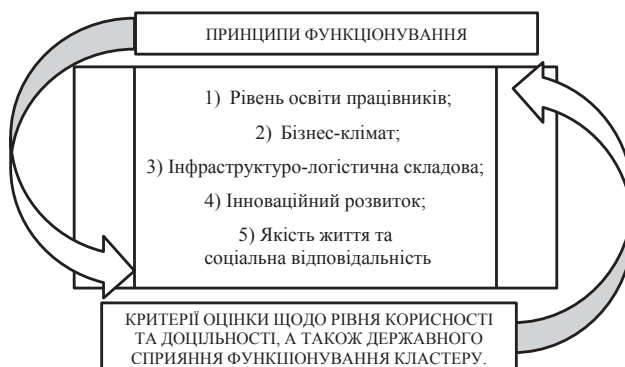

Рис. 2. Взаємозв'язок принципів функціонування та критеріїв оцінки діяльності кластеру

Джерело: розроблено автором

Тому, зауважимо, що система принципів формування та функціонування кластерів стане рушієм для ідентифікування існуючих та виокремлення перспективних утворень кластерного типу в Україні.

Висновки і пропозиції. Впровадження кластерного підходу до розвитку територій України, що базуватиметься на принципах формування та функціонування кластерів сприятиме прискореному соціально-економічному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності економіки за рахунок, з одного боку, підвищення інтенсивності розвитку підприємництва, зростання інноваційної активності, активізації залучення інвестицій, збільшення надходження до бюджетів усіх рівнів, а з іншого – збільшення кількості нових робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури, реалізації природоохоронних заходів тощо.

З огляду на зазначене, врахування таких принципів при використанні кластерного підходу – це об'єктивна необхідність розвитку економіки та суспільства. А використання принципів функціонування кластерів як критеріїв оцінки щодо рівня корисності та доцільності, а також державного сприяння їх функціонування в регіоні Подальші дослідження будуть спрямовані на формування методичних засад застосування кластерного підходу у діяльності органів публічної влади.

курсу молодих учених; 30 квіт. 2015 р., Ужгород – Скалиця / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. – К.: Пеіхея, 2015. – 84 с. – С. 17-24.

7. Про засади державної регіональної політики [Електрон.ресурс]: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
8. Веб-сайт Громадської спілки «Програма сприяння відродження та інтеграції сходу України «ДОНБАС» [Електрон.ресурс] – Режим доступу: <http://gsdonbas.org.ua/?p=3300&lang=ru>
9. Веб-сайт Спілки виробників художньої кераміки Слов'янська [Електрон.ресурс] – Режим доступу: <http://slavceram.com>

Ковинчук О.Л.

Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

Аннотация

В статье обосновано значение принципов в формировании кластеров и рассмотрены общие принципы формирования кластеров. Исследован вопрос влияния архетипических особенностей территории при использовании кластерного подхода к развитию территорий. Сформирована система принципов функционирования кластеров. Предложено, что принципы функционирования кластеров могут использоваться органами власти в качестве критериев оценки относительно уровня полезности, целесообразности и необходимости государственного содействия их функционирования в регионе. Определено, что система принципов формирования и функционирования кластеров станет двигателем для идентификации существующих и выделения перспективных образований кластерного типа в Украине.

Ключевые слова: кластер, принципы формирования, принципы функционирования, децентрализация, архетип территории, критерии оценки.

Kovinchuk O.L.

Odesa Regional Institute for Public Administration of the
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

PRINCIPLES OF FORMATION AND FUNCTIONING CLUSTER FORMATIONS

Summary

In the article substantiates the importance of the principles in the formation of clusters and deals with general principles of the formation of clusters. Researched the question of the influence of the archetypal features of the territory by using the class-based approach to development of territories. The author formed the system of clusters functioning principles. This article proposed that the principles of functioning of clusters, can be used by the authorities as the evaluation criteria regarding the level of usefulness, advisability and necessity of state support of their functioning in the region. It was determined that the system of principles of formation and functioning of clusters will be the engine for the identification of existing and selection of promising formations cluster type in Ukraine.

Keywords: cluster, principles of formation, principles of operation, decentralization, the archetype of the territory, evaluation criteria.